

Надія Леонтіївна БОНДАРЕНКО-ЗЕЛІНСЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
flaming_n@ukr.net

УДК 347.919/99

**ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ**

На основі аналізу оновленого процесуального законодавства, доктринальних джерел та практики застосування примирних процедур в Україні розглядаються стан та основні тенденції запровадження в національний механізм захисту прав особи способів альтернативного врегулювання спорів на засадах примирення. Виявлено основні проблеми правового регулювання та застосування такої процедури, як врегулювання спорів за участю судді, серед яких особливо гостро постають такі: низький рівень правової культури та непоінформованість пересічних громадян про існуючі примирні процедури й ефективність їх застосування; недоліки правового регулювання чинним процесуальним законодавством примирних процедур загалом та врегулювання спорів за участю судді зокрема; неналежне кадрове забезпечення судів кваліфікованими посередниками, відсутність державної підтримки.

Окреслено необхідні кроки на шляху розвитку альтернативних способів врегулювання цивільно-правових спорів в Україні їх інтегрування в сучасний судовий процес, зокрема: запровадження освітніх програм для навчальних закладів та соціальна реклама в засобах масової інформації з метою інформування населення про примирні процедури та їх потенціал, а також виховання у громадян свідомості, орієнтованої на мирне співіснування та вирішення конфліктів на засадах примирення; фінансове заохочення до мирного вирішення спо-

рів, у т.ч. шляхом компенсації частини судового збору у випадку укладення мирової угоди внаслідок мирного врегулювання спору; якісна професійна підготовка суддів у сфері врегулювання конфліктів на засадах примирення. Також визначено норми чинного цивільного процесуального законодавства України, що недосконало регламентують порядок врегулювання спорів за участю судді в цивільному процесі та висловлено власні пропозиції щодо необхідних змін.

Ключові слова: примирення сторін, альтернативне вирішення правових спорів, переговори, медіація, арбітраж, врегулювання спору за участю судді.

Проведена наприкінці 2017 року реформа у сфері правосуддя та судоустрою, безумовно, містить низку позитивних і давно очікуваних змін. До таких належать створення нового Верховного Суду України, комплекс змін до процесуального законодавства, якими, по суті, запроваджено нові правила процесу в цивільному, господарському, адміністративному судочинстві, розширено перелік способів судового захисту та засобів доказування в судовому процесі, передбачено його відкритість та прозорість, добросовісність користування процесуальними правами, компенсацію судових витрат, розумні строки розгляду справ тощо [1, с. 15]. Серед новел цивільного процесуального законодавства особливо привертає увагу нова примирна процедура — врегулювання спорів за участю судді.

У юридичній доктрині неодноразово зазначалося, що застосування способів альтернативного врегулювання конфліктів (спорів), у т.ч. на засадах примирення, є найбільш ефективним для захисту прав особи, на противагу тривалому і витратному судовому провадженню [2, с. 41–45; 3; 4, с. 69–70; 5; 6, с. 74; 7; 8, с. 11–14; 9; 10; 11]. Окремі з таких процедур (переговори, медіація, арбітраж) неодноразово були об'єктом наукової уваги. При цьому більшість науковців такі способи розглядають як альтернатива класичному правосуддю, а не його елемент. Різні аспекти цієї проблематики досліджували в своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: О. В. Аллахвердова, Ю. О. Амельчєня, І. О. Бельская, Ю. В. Білоусов, С. С. Білуга, А. В. Біцай, Н. В. Боженко, О. А. Брижинский, В. П. Воложанін, М. В. Гвоздарєва, Н. М. Грень, Д. Л. Давиденко, С. К. Загайнова, О. І. Зайцев, І. Ю. Захарьящева, О. М. Здрок, О. М. Іванова, С. І. Калашнікова, В. С. Каменков, В. М. Конащук, З. В. Красіловська, А. Н. Кузбагаров, С. В. Лазарєв, Б. А. Лєко, Р. Я. Лємик, В. І. Нагнибіда, Ю. В. Навроцька, А. М. Нєхороших, В. В. Новицкая, О. І. Носирєва, Г. О. Огренчук, Ю. Д. Притика, В. В. Рєзнікова, М. А. Романєнко, Н. Ю. Сакара, С. В. Сенік, О. Д. Сидельніков, О. М. Спектор, Т. С. Таранова, О. І. Угриновська, О. А. Устимєнко, В. К. Цєчоєв, Г. В. Чуйко, Ц. А. Шамлікашвілі, Т. І. Шинкар, К. О. Шумова, І. Г. Ясиновський та інші. Водночас, попри ґрунтовні теоретичні напрацювання, практичне впровадження в національний механізм захисту прав особи проце-

дур, заснованих на принципах абсолютної добровільності, самостійності й самовизначення учасників конфлікту в Україні, відбувається дуже повільно.

Це обумовлено, в першу чергу, особливостями історико-правових умов виникнення та розвитку примирних процедур на території України [12], адже фактично в Україні процес розвитку способів врегулювання спорів альтернативних судовому активізувався лише після переорієнтування державотворчих процесів на створення незалежної, демократичної, правової держави (кілька останніх десятиліть). Проте, зважаючи на багатовікову традицію втручання держави в процеси самостійного вирішення правових спорів учасниками конфлікту, нівелювання приватної ініціативи в цьому процесі, в більшості пересічних українців наразі сформовано менталітет, для якого характерною залишається схильність у конфліктній ситуації покладатися на позицію авторитетної особи (фахівця, посадовця або судді). Тому більш-менш динамічно продовжують реформуватись ті способи врегулювання спорів, які містять знайомий і зрозумілий українцям елемент — посередника, який за сторін вирішить спір (зокрема третейське судочинство (арбітраж)). У той же час переговори, спосіб, що вимагає від учасників спору активної участі в діалозі та самостійного врегулювання конфлікту, вже багато років залишається регламентованим на рівні окремих правових норм. Також з 1994 року в Україні робляться спроби впровадження медіації в національний механізм захисту прав особи, а з 2008 року ведеться законопроектна робота з правового регулювання цього способу врегулювання спорів. Разом з тим медіатор, хоча і є посередником, проте не може надавати учасникам конфлікту порад щодо можливих шляхів його врегулювання, тому медіація досі не отримала достатньої громадської підтримки й застосовується вузьким колом фахівців [13, с. 41–52].

З огляду на вищевказане, логічним став висновок про необхідність пошуку нових або трансформацію існуючих способів врегулювання спорів, які б були не альтернативою правосуддю, а гармонійно інтегрувалися в існуючий юрисдикційний процес як альтернативна судова процедура.

З 2009 року в межах спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» проводилася низка заходів щодо впровадження в систему судочинства України медіації. На базі чотирьох пілотних судів: Вінницького окружного адміністративного суду, Донецького апеляційного адміністративного суду, Івано-Франківського міського суду, Білоцерківського міськрайонного суду Київської області, — було проведено експеримент щодо застосування медіації при розгляді адміністративних, господарських та цивільних справ в судах України [14, с. 12–13]. Проте ідея запровадження в судової медіації не знайшла підтримки серед суддів і не отримала подальшого розвитку. І це логічно, адже основними засадами цього виду посередництва є конфіденційність та добровільність, що не узгоджується з процесуальною формою цивільного судочинства

і зменшує ефективність цієї примирної процедури при застосуванні її в судовому процесі. Тому законодавство в цій сфері почало розвиватися в напрямку формування в Україні позасудової моделі медіації [15; 16; 17; 18].

3 квітня 2012 року в чотирьох пілотних судах України: Івано-Франківському окружному адміністративному суді, Малиновському районному суді міста Одеси, Одеському окружному адміністративному суді, Івано-Франківському міському суді Івано-Франківської області — почав реалізовуватися канадсько-український проект «Освіта суддів заради економічного зростання», одним з нововведень якого стала процедура досудового врегулювання спорів за участю судді [19], яка поєднала в собі елементи консолідації та приватної судової системи [13].

Сутність цього інституту полягала в законодавчому закріпленні можливості використання примирної процедури як елементу правосуддя в цивільних справах. Зокрема до початку розгляду цивільної справи по суті суддя, призначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою для розгляду відповідної справи, за згодою сторін, проводив попередню зустріч зі сторонами, щоб дізнатися про їх аргументи. Надалі для кращого розуміння процесу сторонами й отримання повної інформації суддя міг проводити окремі наради з кожною зі сторін. Таким чином, він міг з'ясувати, на які поступки готові піти сторона для вирішення справи та спрямувати їх до прийняттого результату. У разі врегулювання розбіжностей сторони підписували умови примирення, які в обов'язковому порядку підлягали затвердженню ухвалою суду [20].

На відміну від медіації, процедура проведення якої, як і особа посередника-медіатора визначається сторонами, досудове врегулювання спорів за участю судді підпорядковане вимогам процесуальної форми та проводиться кваліфікованим юристом — суддею. При чому, якщо посередник-медіатор лише сприяє комунікації сторін і останні самостійно повинні визначити найбільш оптимальне для них рішення, посередник-суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Тож не дивно, що з деякими змінами саме ця процедура отримала формальне закріплення в новій редакції ЦПК України (глава 4 розділу III) [21].

Водночас, попри переваги врегулювання спорів за участю судді, за майже рік, що минув з моменту законодавчої регламентації, реальне застосування цієї примирної процедури суддями має поодинокий характер¹.

Вбачається, що, в першу чергу, позитивний потенціал цього способу захисту прав та інтересів учасників спірних правовідносин знецінює недосконалість правового регулювання підстав та процедури вре-

¹ Так, упродовж першого півріччя 2018 року в Хмельницькій області мали місце лише поодинокі випадки застосування процедури врегулювання спору за участю судді, зокрема в цивільній справі № 686/12991/17 за позовом про поділ майна подружжя [22]. Подібна ситуація має місце і в інших регіонах України.

гулювання спорів за участю судді оновленим національним цивільним процесуальним законодавством України.

Серед основних недоліків правового регулювання ЦПК України слід визнати такі:

1. Положення ч. 1 ст. 201 ЦПК України «врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті» в запропонованій редакції тлумачаться неоднозначно, що може призвести до певних непорозумінь при їх застосуванні. Зокрема із змісту цієї статті не зрозуміло, хто може бути ініціатором примірної процедури, тільки сторони, чи суддя також може з власної ініціативи запропонувати сторонам врегулювати спір і, за їх згоди, провести процедуру.

З одного боку, аналіз наявних випадків застосування означеної процедури свідчить, що вона застосовувалась виключно за клопотанням однієї зі сторін. А з іншої — українське суспільство в основній його масі недостатньо обізнано про примірні процедури, переважна більшість пересічних українців (потенційних сторін конфлікту) просто не знають про сутність і переваги мирного врегулювання спору за допомогою судді. Тож ініціатива судді щодо врегулювання спору за його участі могла б сприяти поширенню інформації про такий спосіб захисту прав.

2. Спірним є й обмеження можливості врегулювання спору за участю судді початком розгляду справи по суті та терміном не більше тридцяти днів з дня постановлення відповідної ухвали й без можливості його продовження (ч. 1 ст. 205 ЦПК України), у той час як право сторін на укладення мирової угоди може здійснюватися на будь-якій стадії судового процесу (ч. 2 ст. 207 ЦПК України). На нашу думку, принаймні, можливість скористатися допомогою судді у врегулюванні спору повинна бути у сторін, які прагнуть мирного врегулювання спору, на будь-якій стадії цивільного судочинства.

3. Дискусійним є положення ч. 2 ст. 201 ЦПК України щодо недопустимості проведення врегулювання спору за участю судді в разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Виникає питання, що заважає судді проводити наради як за участю сторін, так і такої третьої особи? Адже на боці сторони не завжди виступає один суб'єкт правовідносин, в одній справі можуть брати участь співучасники. При цьому кількісний показник сторін не впливає на можливість застосування цього способу примирення. Більше того, згідно з вимог ст. 52 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами й несуть усі обов'язки позивача, а отже, і право на сприяння судді у врегулюванні спору. Вбачається, що норма ч. 2 ст. 201 має бути виключена з ЦПК як така, що обмежує права як сторін, так і третіх осіб у цивільному процесі.

4. Критично сприймається і зміст положення ч. 2 ст. 202 ЦПК України, відповідно до якої у випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання

спору за участю судді повторне проведення такої процедури не допускається.

Вбачається, що ведення вказаного обмеження орієнтоване на запобігання зловживанням з боку сторін, які гіпотетично можуть затягувати судове провадження чисельними «зупинками провадження задля спроби примирення». Водночас питання про можливість застосування цієї примирної процедури вирішує суддя, і він здатен перешкодити зловживанням з боку сторін: відмовити в задоволенні відповідного клопотання або припинити розпочату процедуру відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК України. А от якщо сторони з першого разу не змогли домовитись (що, до речі, є частим явищем в примирних процедурах), вдруге, навіть при їх спільному свідомому бажанні, вони вже не зможуть скористатись допомогою судді для врегулювання спору. Тобто таким чином законодавець краще обмежить сторони у можливості примирення, ніж запобіг зловживанням.

5. Суперечливим є і зміст ст. 203 ЦПК України. Так, відповідно до ч.ч. 3, 4 вказаної статті під час проведення спільних нарад суддя здійснює дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору, в т.ч. може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. А під час закритих нарад поряд з цими повноваженнями суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах. А з іншого боку положення ч. 6 ст. 203 ЦПК України забороняє судді надавати сторонам юридичні поради та рекомендації. На нашу думку, слід не заборонити, а уточнити повноваження судді, зокрема, що останній може надавати сторонам юридичні поради та рекомендації але тільки під час проведення спільних нарад.

6. Також, на нашу думку, потребує розширення перелік осіб, які можуть залучатися до участі в нарадах. Наразі ч. 8 ст. 203 ЦПК України до складу таких осіб віднесено тільки перекладача, в той час як практика застосування примирних процедур у позасудовому порядку (в т.ч. медіації) свідчить про доцільність залучення й інших фахівців (наприклад, психолога у справах щодо прав дитини).

7. Необґрунтованим є й використання законодавцем застосовуваної в пілотних судах концепції розмежування повноважень щодо врегулювання спору та щодо подальшого розгляду справи між різними суддями. Так, відповідно до ч. 4 ст. 204 ЦПК у разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених пунктами 1–3 частини першої цієї статті (тобто без укладення мирової угоди — *Н. Б.-З.*), справа передається на розгляд іншому судді.

На нашу думку, якщо припинення примирної процедури мало місце у зв'язку із закінченням строку врегулювання, за ініціативою судді в разі затягування врегулювання спору будь-якою зі сторін або в разі подання стороною заяви про припинення врегулювання не з причин недовіри сторін судді, провадження повинен продовжувати саме той суддя, що вів процедуру врегулювання.

Також слід звернути увагу на ще один аспект цієї проблеми — соціальний. Адже не тільки громадяни не поінформовані про примирні

процедури та їх потенціал, але й не довіряють судам. При цьому значна кількість суддів наразі не мають потрібної практичної підготовки та відповідних навичок для формування довіри в конфліктуючих сторін та ефективного проведення примирних процедур. Якщо у світовій практиці підготовка посередників розвивається в напрямку професіоналізації і відображає широкий спектр підходів до посередництва як до зрілої професії, а також різних форм навчання, то в Україні підготовка суддів тривалий час здійснюється у формі тренінгів у рамках короткострокових проектів. Тому не дивно, що кількість українських фахівців-посередників (у т.ч. серед суддів) є недостатньою.

Для удосконалення національного механізму захисту прав особи недостатньо лише виправити недоліки нормативного регулювання примирних процедур. Потрібне інформування населення про існуючі та можливі способи ефективного захисту прав особи, а також заходи, орієнтовані на зміну суспільної свідомості, переорієнтації її на мирне співіснування та вирішення конфліктів на засадах примирення. З цією метою доцільними є такі кроки:

— *по-перше*, запровадження освітніх програм для навчальних закладів, орієнтованих на інформування про способи врегулювання спорів на засадах примирення і, як наслідок — виховання в громадян моделі поведінки, яка б ґрунтувалась на мирному вирішенні конфліктів;

— *по-друге*, застосування примирних процедур під час вирішення правових спорів повинно мати схвалення та підтримку на державному рівні, що має виражатися не тільки в соціальній рекламі в засобах масової інформації, а й здешевленні процедур, покликаних забезпечити оформлення результатів мирного вирішення спорів. Наприклад, можна було б запровадити можливість повернення половини судового збору у випадку укладення мирової угоди внаслідок врегулювання спору за участю судді;

— *по-третє*, потрібна якісна професійна підготовка суддів у сфері врегулювання конфліктів на засадах примирення.

Поряд з означеними потребують більш ґрунтовного дослідження та виправлення й інші недоліки.

Разом з тим слід визнати, що усвідомлення причин, які гальмують впровадження способів АВС у національний механізм захисту прав та інтересів особи, дозволяє шукати ефективні способи їх усунення. Так, в останні роки все більше Вищих навчальних закладів України починає викладати проблематику примирних процедур на рівні повноцінних навчальних дисциплін. Більше того, сам по собі факт законодавчого закріплення процедури врегулювання спору за участю судді в чинних процесуальних кодексах сприяє поступовій зміні свідомості громадян, популяризації мирного врегулювання конфліктів. Це, на нашу думку, є важливим кроком на шляху розвитку альтернативних способів врегулювання цивільно-правових спорів в Україні, їх інтегрування у вітчизняний судовий процес.

Список використаних джерел

1. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. К., 2018. 86 с. *Євроінтеграційний портал*. URL : <https://goo.gl/9DvHt3>.
2. Давыденко Д. А. Вопросы юридической терминологии в сфере «альтернативного разрешения споров». *Третейский суд*. 2009. № 1. С. 40–53.
3. Дрофенко І. В. Домовимося чи посудимося? *Юридична газета*. 2008. № 47 (120). С. 6–8.
4. Кузина В. И. Понятие, отличительные черты, преимущества и недостатки альтернативного разрешения споров. *Государство и право*. 2012. № 4. С. 69–73.
5. Навроцька Ю. В. Правові механізми досудового врегулювання спорів за участю судді: концепція запровадження в Україні. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції* / за заг. ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький, 2015. С. 369–374.
6. Огренчук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2016. 213 арк.
7. Паркинсон А. Семейная медиация. М. : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2010. 400 с.
8. Романенко М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов в сфере прав человека и гражданина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2008. 18 с.
9. Столетова Д. Э. Конфликты в международных коммерческих сделках и альтернативные судебному способу их разрешения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2007. 32 с.
10. Теория и практика медиации (посредничества) в экономической сфере / И. А. Бельская [и др.] ; под ред. У. Хелльманна [и др.]. Мн. : Изд. центр БГУ, 2015. 231 с.
11. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров. URL : <https://goo.gl/jubMqJ>.
12. Каменков В. С., Бондаренко-Зелинская Н. А. К вопросу о модернизации национального механизма защиты прав человека. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 79–90.
13. Вступ до альтернативного вирішення спорів / Г. В. Анікіна, Ю. В. Білоусов, Н. А. Бондаренко-Зелінська [та ін.] ; під ред. У. Хелльманна, Н. А. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. 234 с.
14. Красіловська З. Теоретичні основи медіації як альтернативного способу вирішення спорів: поняття, види, принципи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. Вип. 3 (55). С. 12–13.
15. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) : наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://goo.gl/fWP8co>.
16. Про медіацію : проект Закону України № 3665 від 17.12.2015 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://goo.gl/QmYHdU>.
17. Про медіацію : Проект Закону України № 3665-1 від 29.12.2015 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://goo.gl/1Qc93h>.
18. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України

- від 20.05.2015 р. № 276/2015. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/FJzE53>.
19. Канада пропонує служителям вітчизняної Феміди вирішувати спори поза судовою процедурою. *Онуфрїївський районний суд Кіровоградської області*. URL : <https://goo.gl/m5yV6Z>.
  20. Що таке процедура досудового врегулювання спорів за участю судді. *Івано-Франківський окружний адміністративний суд*. URL : <https://goo.gl/mEvvDi>.
  21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2014 р. № 1618-IV, у ред. Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/f66hqG>.
  22. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 26.06.2018 р. у справі № 686/12991/17 за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про поділ майна подружжя. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://goo.gl/6jB6NK>.

Надійшла до редакції 13.11.2018

Bondarenko-Zelinska, N. L. Disputes Resolution with the Participation of a Judge: Problems and Prospects

The state and main tendencies of the implementation of the means of alternative disputes resolution (ADR) on the basis of reconciliation into the national mechanism of rights protection are analyzed, based on the analysis of updated Civil procedural legislation, doctrinal sources and practice of applying of conciliation procedures in Ukraine. The main problems of the legal regulation and application of a procedure such as disputes resolution with the participation of a judge are revealed, with the following being particularly acute: the low level of legal culture and unawareness of ordinary citizens about the existing reconciliatory procedures and their effectiveness; the disadvantages of the legal regulation by the current procedural law of the conciliation procedures in general and the settlement of disputes involving the judge in particular; the improper staffing of courts by qualified intermediaries; the lack of state support.

The necessary steps for the development of ADR in Ukraine and their integration into the modern judicial process in particular are outlined: the introduction of educational programs in educational institutions and social advertising in the mass media in order to inform the population about conciliatory procedures and their potential, as well as rising citizens awareness, focused on peaceful coexistence and conflict resolution on the basis of reconciliation; the financial incentives for the peaceful settlement of disputes, including partial compensation of the court fee in the case of conclusion of a peace agreement as a result of a peaceful settlement of the dispute; the qualitative professional training of judges in the field of conflict resolution on the basis of reconciliation. Also, the norms of the current civil procedural legislation of Ukraine, which inappropriately regulates the procedure of disputes resolution with the participation of a judge in the civil process are defined and own proposes of necessary changes are expressed.

Keywords: *conciliation, alternative disputes resolution, negotiation, mediation, arbitration, disputes resolution with the participation of a judge.*

